

Frihedsberøvelse og normaltilværelse*)

(Forudsætninger og muligheder
for at normalisere den frihedsberøvedes tilværelse)

Af Fængselsinspektør H. J. HEILBO, Kragsskovhede

For det første vil jeg takke Kriminologisk Selskab for, at man overhovedet har taget emnet, frihedsberøvelse og normaltilværelse, op. Frihedsberøvelse som sanktion har jo, navnlig i de senere år, været kritiseret meget ud fra forskellige videnskabelige betragtninger, først og fremmest socialpsykologisk og sociologisk. Frihedsberøvelsen har imidlertid også været i focus ud fra menneskerettighedsbetragtninger, og navnlig i den forbindelse er normaliseringsbetragtningen blevet en slags modebetragtning.

Der skal derfor ikke være nogen tvivl om, at titlen på mit indlæg indeholder en konfrontation, således som ordet bruges i dag, og det, jeg har at sige, er da også udtryk for en konfrontation mellem en praktikers erfaring og den faktiske og teoretiske udvikling, der har fundet sted, forøvrigt vel i al den tid jeg, siden 1945, begyndte i fængselsvæsenet, men vel nok særligt accelereret i detaljen i de senere år. (Som praktiker betragter jeg i denne relation en person, der medvirker til gennemførelse af frihedsberøvelse som sanktion mod lovovertrædelser og som qua institutionschef må orientere sig sociologisk, psykiatrisk, psykologisk, kriminologisk og etisk-juridisk i sit lederskab, således at han — hvad der er det relevante — integrerer sin viden og erkendelse i sin praktik.) Der er altså tale om noget erkendt subjektivt, men også for så vidt om noget spontant som jeg ikke har ladet teoretisk foreliggende materiale få plads konkret ad anden vej end den, der i årenes løb er integreret i min opfattelse og praksis — om fængselschefens stilling og forudsætning for at røgte denne kunne der iverkset holdes et helt særskilt indlæg.

På den baggrund takker jeg også Kriminologisk Selskab for, at man har villet overlade en anstaltsleder en vurdering af dette emne med den spontanitet, som vil præge den. Iøvrigt er en væsentlig del af betragtningerne tidligere præsenteret som indledning til drøftelse ved Nordisk Fængselslederseminar i oktober 1968 på Hässelby Slot i Stockholm, men havde altså den gang adresse til en nok så snævert sammensat kreds. Jeg har på visse punkter udvidet mine betragtninger.

* Foredrag holdt i Kriminologisk Selskab.

Endelig vil jeg forudskikke den bemærkning, at jeg holder mig til generelle betragtninger, men at jeg naturligvis i den diskussion, der forhåbentlig følger efter, er meget indstillet på også at diskutere konkrete forhold.

Frihedsbegrebet har til alle tider givet anledning til uro og tvivl, både i praksis og teori, men ikke mindst i vor nutid er det åbenbart, at det enkelte menneskes frihed kun kan udfolde sig indenfor ret så afstukne rammer — man kan vel sige, at friheden udspiller sig i alt væsentligt indenfor strukturelle begrænsninger. Det er således klart, at både politisk, kirkeligt, videnskabeligt og i enhver anden retning er organisationsstrukturen blevet en *conditio sine qua non* for vor tid. Helhedssamfundets regulering af enkeltindividets tilværelse indtil et skinliv indenfor snævre, overvågede rammer er historisk og efter nutidig erfaring en truende mulighed — navnlig i lyset af den naturvidenskabelig-tekniske eksplosion. Der er her ofte tale om magtkoncentration i en eller anden højere strukturs navn eller til fremme af en eller anden ortodoksi (ismernes felttog). Vi må vel alle tvivle på det lykkelige i koncentration af den afgørende viden indtil en egentlig magtposition.

Det er troligt, at den del af det såkaldte ungdomsoprør, der bevidst vender ryggen til denne tilværelse, også kan ses som et forsøg på at demonstrere et naturligt menneskeligt behov for blot „at være“, en trang til at gøre sig gældende på en måde, der f. eks. falder udenfor maskinens mulighed, altså i det irrationelle. Dette oprør fornægter computer-tilværelsen og frygter den totale ensretning af mennesker uden de emotionernes udslag, der gør livet værd at leve. Set ude fra kan de ungdomsoprørske grupperinger nok være vanskelige at forstå, og man kan let pege på fejlurderinger og fejlretninger, men fænomenet påpeger stærkt, at selv forventningen om den heldigste udvikling også må indebære en frygt for, at den fuldstændigt harmoniske tilværelse kan være identisk med den totale uniformering, altså en konformering af mennesker.

En umiddelbar vurdering af vore fængselsforhold giver ikke brænde til dette frygtens bål; men det er uden videre givet, at fængsler bringer mennesker i en situation, der altid bør hente inspiration i denne forventningens frygt til stadig agtpågivenhed, både for så vidt angår idegrundlaget og for så vidt angår detaljen.

De sidste 25—30 år har været præget af humanisering, hvilket vel efter almindelig opfattelse vil være det samme som en normalisering af institutionstilværelsen.

Indtil videre vil jeg ved normalisering forstå en tilnærmning af anstaltsmiljøet til den gennemsnitlige tilværelse i kulturkredsen — eller ud fra en anden synsvinkel — en begrænsning af

frihedsberøvelsens indgreb overfor den frihedsberøvede til det kun sikkerhedsmæssigt begrundede.

Man har i denne udvikling etableret åbne anstalter, der i højere grad er en naturlig, næsten integreret del af den normale samfundstilværelse, end den lukkede anstalt kan blive.

Anstaltsrutinen har i sin tendens bevæget sig fra den totalitære til den demokratiserede (med forventning om, at de indsatte gives mulighed for et vist råderum og en vis medvirken i anstaltstilværelsen — disciplin fremmes med andre ord ikke for disciplinens skyld, men kun for at udbygge en atmosfære af tolerance, hvis kendemærke skulle være respekt for den indsattes menneskeværd).

Anstaltslivet har således tenderet mod en friere kontakt mellem de indsatte indbyrdes og mellem indsatte og ansatte. (De indsattes beklædning er gjort mindre institutionel, og anstaltens indre miljø fremstår ikke mere i det grå og triste, men i lette farver og med anlæg, der kan opleves som naturligt livsbekræftende. Opholdsrum er næsten blevet hjemlige, og kontakten med omverdenen en selvfølge, hvadenten den finder sted gennem TV, radio, film, aviser, bibliotek, brevveksling, besøg eller ved udgang. De indsattes beskæftigelse er produktiv, differentieret og indholdsrig o.s.v., o.s.v.)

Denne udvikling stemmer med det på en gang humane og rationelle syn, der præger De forenede Nationers standardregler for fangebehandling fra 1957. Den er videre i overensstemmelse med det relevante i straffebegrebet, der jo efter teorien har udviklet sig fra lidelsestilføjelse til misbilligelse. Og den er endelig heller ikke umiddelbart i strid med behandlingssiden, for så vidt som den antages at dæmme op for de negative virkninger af institutionsopholdet, som dels er indeholdt hensigtsbestemt i straffens repressive element, dels institutionelt betinget („psykisk smitte“ — deklassering som resultat af straffens sociale konsekvens).

Spørgsmålet er da, om det reelt er muligt at virkeliggøre tendensen og måske endda yderligere at udjævne forskellen mellem frihedsberøvelsens og den normale tilværelses vilkår — og om det er forsvarligt og ønskeligt at udbygge normaliseringen.

Frihedsberøvelsens miljø skabes i al fald af tre faktorer:

A. Tid.

B. Menneskene.

C. De ydre rammer og praktik.

(Iøvrigt ganske uafhængig af, om det drejer sig om en fængsels- eller en forvaringsinstitution.)

Ad A, tiden: Uvisheden med hensyn til fremtiden er vor tilværelses vilkår. Selv om vi kender den statistiske sandhed om vor

livslængde, vil vi altid møde vor egen livsmulighed med angstfyldt uvished. Vi søger tilflugt i begrænsningen — i mål- og tidsbestemte aktiviteter. Vi skaber endelige og overskuelige rammer om vor tilværelse. Vi skyder det tidsubestemte bort fra os, kvæler den eventuelt i evighedstro. Det er, som Heidegger fremhæver, således, at alt, hvad der bærer menneskets eksistens, må forstås i lyset af dets tidsindfangethed, af det ikke mere eksisterende, af det ikke endnu opkomne, af det her og nu gældende.

Ud fra dette synspunkt forekommer anvendelse af tidsubestemt frihedsberøvelse derfor noget fremmedgørende, noget ekstra negativt — et forhold, der tenderer bort fra en normalisering.

Ad B, menneskene: Anstaltsmiljøet er efter den differentiering, der sædvanligvis følges, ofte homogeniseret efter alder, kriminalitet, fortid o.s.v. Tendensen kan begrundes bl. a. ud fra visse behandlingsbetragtninger, men viser vel i og for sig også bort fra normalisering, så sandt som det normale, d.v.s. det gennemsnitlige livsmiljø, er et blandet miljø bestående af mennesker af forskellig opkomst, forudsætninger og holdninger.

Ad C, de ydre rammer og praktik: I sin effektive form gennemføres frihedsberøvelsen i den totale institution, der er karakteriseret ved, at den frihedsberøvede må leve hele sit livsdøgn institutionelt (i fast rytme sammen med andre ligestillede i grupper). Det betyder en afgørende begrænsning, ikke blot i bevægelsesfrihed, men i det hele i livsudfoldelsen.

Et forsøg på normalisering af frihedsberøvelsen må derfor rette sig mod totaliteten — et sådant forsøg finder vi i de åbne anstalter, idet disse i forhold til de lukkede markerer en total ændring af frihedsberøvelsens vilkår. Man kan endog se de åbne anstalter som en opgivelse af den egentlige frihedsberøvelse — de åbne anstalter har nemlig ingen egentlig sikkerhedsmulighed eller sikkerhedsforanstaltning (det kommer jeg tilbage til). Ud fra det synspunkt markerer de åbne anstalter kun en frihedsbegrænsning, der måske kræver en særlig motivering.

Totaliteten har forskellige funktioner:

- a. Den eksterne funktion, markeret ved effektiviteten i institutionens afgrænsning.
- b. Den interne funktion, markeret ved de foranstaltninger, der underbygger den mekaniske sikkerhed, og som manifesterer sig i den regulerede, kontrollerede institutionstilværelse.

En normalisering må angribe begge disse funktioner, men så vidt jeg kan se også omhandle:

- c. Institutionens rolle som basis for en begrænsning i friheden for personer, der tidligere har opholdt sig i en institution, men som nu i det normale samfund fungerer som enhver anden samfundsborger, men under en specifik kontrol. Der er her tale om en frihedsbegrænsning, der i relation til den åbne anstalts vilkår kun markerer en gradsforskel. Tydeligst foreligger situationen ved prøveløsladelse under tilsyn.

Både i form, effektivitet og indhold er frihedsberøvelsen en funktion af en række teoretisk-administrative og praktiske forhold.

Jeg skal vurdere følgende funktionsforhold:

- A. Strafbegrebet og sikkerheds- eller forvaringshensynet — behandlings- og resocialiseringsbetragtninger.
- B. Den almindelige retsbevidsthed.
- C. Institutionsforhold:
 - a. Personale.
 - b. Indsatte.
 - c. Struktur.

Ad A. Straf er begrebsmæssigt en påmindelse. — I første række knyttet til domsafsigelsen, men iøvrigt afhængig af, hvorledes sanktionen praktiseres; for så vidt angår frihedsberøvelse altså afhængig af graden og formen af begrænsningen i den enkelte persons udfoldelse.

I programudtalelser om frihedsberøvelsen fastholdes, at den skal gennemføres med fasthed og alvor — en forventning om i al fald en vis stregthed i holdningen.

Samfundets normerede tilværelse forudsættes at være den nødvendige og værdifaste — normeringen er i sig selv værdinødvendig. Påmindelsen herom fastholdes derfor som en kvalitet ved straffen.

Sikkerhedsforanstaltninger som f. eks. arbejds- og sikkerhedsforvaring indeholder begrebsmæssigt en fordring om en rammesikkerhed, som direkte beskytter det normerede, værdifaste samfund.

Både straf og sikkerhedsforanstaltninger forudsætter således elementært en markering af frihedsberøvelsens totalitet — altså en grænse for normalisering af anstaltsmiljøet.

Imidlertid har den faktiske udvikling bygget på andet end det negative. Det er forudset i programudtalelserne både i F. N.'s standardregler, i fængselslovgivninger og -anordninger, der indeholder en beskrivelse af en positiv funktion, nemlig en forpligtelse til at etablere frihedsberøvelsen, ikke blot således at den

ikke hæmmer, men således at den fremmer den indsattes mulighed for at tilpasse sig samfundet igen.

Der vil altid være spænding mellem den negative og positive funktion — den mest radikale ophævelse af spændingen vil være at opgive frihedsberøvelsen. Det har man da også gjort i vid udstrækning ved at anvende bøder og betingede domme (der jo i virkeligheden ligger indenfor totalitetens tredje funktion — altså som frihedsbegrænsning).

Denne frihedsbegrænsning undslipper umiddelbart de problemer, den realiserede frihedsberøvelse medfører, men indebærer til gengæld en risiko for at efterlade lovovertræderen i en situation, der belaster ham til ny lovovertrædelse, simpelthen fordi han ikke slår til i vilkårssituationen. — Lovovertræderen kan have behov for tid og rum til at finde sig selv — institutions-tilværelse kan være midlet.

Resocialiseringsforventningen sammenholdt med, at de åbne anstalter betegner noget nær en opgivelse af den eksterne totalitet kunne nok friste til også at opgive den interne totalitet.

Straffens idegrundlag — påmindelsen — forudsætter imidlertid, at frihedsberøvelsen i sit faktiske forløb, d.v.s. både gennem totalatmosfæren og funktionærernes personlige holdning fastholder den indsatte på, at han er et personligt ansvarligt medlem af det samfund, hvis normer han har overtrådt, men som han fremtidigt kan, bør og må lære at indpasse sig i. Både dette straffens idegrundlag, praktisk erfaring og socialpsykologisk erkendelse siger reelt det samme, nemlig at muligheden for at fastholde den etiske basis og for at påvirke, hvad enten det nu sker psykologisk-psykiatrisk, ved støtte-terapi eller det sker ud fra socialpædagogisk opfattelse, f. eks. ved gruppesamtaler og i det hele gruppodynamisk, forudsætter et, med fasthed og alvor, opretholdt institutionelt normsystem. Der må simpelthen være dels noget, der fastholder påmindelsen, dels noget at „spille op til“, noget at prøve den indsattes reaktion på, noget at give ham ansvarsfølelse overfor og måle hans realitetsopfattelse imod. Der må kort sagt være et behandlingsmiljø på etisk grundlag.

Normaliseringen kan med andre ord gå så vidt, at frihedsberøvelsen taber både sin positive og sin negative mulighed, endog vel sådan at de indsatte må opleve situationen som udtryk for, at samfundet ikke vil eller har holdning til at stå ved frihedsberøvelsen, end ikke som nødløsning.

Efter disse betragtninger må den åbne anstalt være således struktureret, uanset demokratisering og liberal praksis, at frihedsberøvelsen opleves som relevant, altså ikke blot som institutionens eksistensgrundlag, men som udtryk for en etisk vurdering. Noget tyder på, at spændingsrelationen mellem den ydre rammesikkerhed og den interne „frihed“ er den nødvendige gro-

bund for normaliseringen — den må nemlig næres af, at de indsatte indstiller sig på og tilpasser sig som forpligtede på det interne normsystem. Forudsætningen er nok en fastholdt bevidsthed om f. eks. at en ukontrolleret intern trafik i anstalten, et ukontrolleret fællesskab, betegner en udvikling i det historiske perspektiv, at de indsatte med andre ord kan opleve normaliseringen dynamisk. At dette næsten er utopisk, skal jeg komme tilbage til.

I samme grad, som behandlingspraktikken individualiseres navnlig på basis af tidsbestemthed, vil den indsatte figurere i rollen som patient, ganske uanset om der kaldes på hans medvirken. Det er jo kun et sædvanligt middel i al lægebehandling. Den avancerede individualiserede behandling må forudsætte, at institutionens normer og praksis bøjer sig for den individuelle terapiperspektiv, der jo er koncentreret om patient-synspunktet. I relation til dette må man erindre sig, at den tidsubestemte reaktion behandlingsmæssigt ønsker at fremkalde den indsatte større realitetserkendelse. Sammenlignet med normalsituationen stilles den behandlede her overfor psykiske belastninger, der ligger væsentligt udover det normale, i konfrontationer og i kunstsituationer, der heller ikke er det normales mulighed. Den indsatte må opleve behandlingssituationen som afvigende fra eller som en specifik spillen op til det normerede og normaliserede anstaltsmiljø — altså som en fiksering af det institutionelle.

Tidsubestemtheden som inspiration til større realitetserkendelse ligner i sit princip den værdi, man under det tidsbestemte fængselsophold tillægger den indsatte deltagelse i f. eks. kurser, gruppesamtaler og anden gruppecentreret virksomhed og den indsatte erkendelse af egne fejltrin, ikke mindst lovovertrædelser, når værdien har direkte relation til f. eks. prøveløsladelse. Disse behandlingsmidler bliver kørt igennem under den etisk-saglige sikkerhedsformel, at de antages at fremme den indsatte mulighed for tilpasning i samfundet. — Men hvilke mekanismer man sætter i gang f. eks. i støttesamtaler, medikamentel behandling, ved inspirerende holdning overfor den indsatte eller ved gruppesamtaler, ved kursusvirksomhed af den ene eller anden art, ved vi vel ikke så meget sikkert om. Vi må i alle tilfælde være opmærksomme på både principielle og konkrete vanskeligheder i henseende til kontrol heraf og navnlig på risikoen for indfortolkning af egne forventninger i vurderingen af f. eks. den indsatte institutionsmønster, for at forventningerne ikke skal komme tilbage som tolkninger, vi kan bruge i en cirkelslutning om, hvorvidt der er sket en kontrolleret heldig påvirkning. De interpersonelle reaktioner er som bekendt overordentlig vanskelige at tolke, ikke blot fordi de kan siges at være komplementære, men fordi de også forudsætter særlige talenter. Det er etisk

nødvendigt at stå åbent ved dette subjektive element og således at erkende, at der navnlig i den individuelle behandling oftest er tale mere om kunst end videnskab, ikke en taskenspillerkunst, men evne til ærlighed — og det er en kunst — en kunst, hvori vi må bruge os selv og vore holdninger som aktiver. En sådan åbenhed overfor karakteren af de individuelle behandlingsmuligheder må se et acceptabelt perspektiv i, at den indsatte kommer til at opleve sin institutionstilværelse som meningsfyldt ved, at institutionen ud fra den anførte erkendelse begrænser sig til at bistå ham med hans egne forsøg på at realisere sin fremtid — altså at han oplever sig som placeret i en tilbudssituation. Man kan sige, at han dermed er i en normaliseret situation, for så vidt som det vel ikke er helt galt at betragte normalt tilværelsen som et tilbud — vel at mærke et forpligtende tilbud, nemlig forpligtende på hensynet til næsten — alle moralfilosofers endelige elementære fordring i den sociale situation.

Den elementære opgave er således at få den indsatte ind i en realitetserkendelse, d.v.s. at få ham til at opleve sig selv som et aktivt medlem af det samfund, han lever i — at kalde på hans indsigt i egne motivationer, at lære ham at bruge sig selv aktivt og positivt — særlig i relation til andre, jfr. at navnlig unge recidivister forekommer umodne og „ubrugged“, det vil i min sprogbrug sige først og fremmest ego-centrerede. For de mennesker, der har været egentligt farlige ved at have tilsidesat dette hensyn til næsten på liv og legeme, er det nødvendigt at sikre, at denne realitetserkendelse indtræder. Her må det blive et risikosynspunkt, der klart sætter grænsen for normaliseringen endog hen imod en motivering for tidsubestemthed.

Netop tanken om de forpligtende tilbud og den kendsgerning, at lovetræderen har brudt det store samfunds orden sammenholdt med, at den totale institution er en ramme om tilværelsen, der bæres af et miniaturnormsystem, peger på, at institutionens bestræbelse gennemsnitligt må være at fungere som social træningsskole, og heri ligger i virkeligheden de åbne anstalters særlige begrundelse og formål.

Ad B. For den almindelige retsbevidsthed, der jo bl. a. er vedligeholdt af straffennormernes realisering, har de seneste års udvikling nok ofte forekommet fortænkt og uden etisk holdning. Det har fundet udtryk i pressen med krav om gengældelse og udligning i et ofte stærkt følelsesmættet sprog. Disse elementære følelser lever stadig i befolkningen, svingende med kriminalitetsarten og -tætheden og vel iøvrigt også med den måde, pressen serverer stoffet på.

De følelsesmæssige holdninger kan imidlertid også slå igennem på en helt anden måde, f. eks. i krav om tilstande, der mere peger på en laissez-faire holdning.

Man kan ikke se bort fra følelsernes reaktioner. Det har da også præget udviklingen. Selv om den kan karakteriseres ved et forsøg på at samvirke forskellige videnskabsgrene, navnlig psykiatri, psykologi og sociologi indenfor lovgivningens rammer, således som de er blevet ændret i tidens løb i overensstemmelse med skiftende retlig og etisk vurdering, har udviklingen som al anden kultur-udvikling bevæget sig i zig-zag, men dog støt hen imod større nuancering og differentiering i henseende til sanktionernes indhold og behandlingen af lovovertræderne.

Den almindelige retsbevidsthed forventer nok, at frihedsberøvelsen er reel, — den må ikke kompromitteres f. eks. ved hyppige undvigelser.

Det er væsentligt ved vurderingen af de åbne anstalter, fordi undvigelser og smuglerier begrebsmæssigt og i al fald faktisk hører sammen med disse. Det er en viden og forståelse, der ikke blot må være fængselsmandens, men hele samfundets samvittighed.

Lederne af de åbne anstalter bør alene have ansvaret for at søge at skabe en sådan trivsel i anstalten, at frihedsberøvelsen bliver en reelt forpligtende oplevelse for flertallet af de indsatte og gøre opmærksom på, eventuelt sige fra, når klientelet gør det umuligt at fastholde den hårfine balance. Ikke alle klientel-grupper giver tilstrækkelig mulighed for at etablere den institutions-trivsel, der er en forudsætning for at bevare anstaltstilværelsen som helhed. Det skal nemlig være muligt at realisere kontakter, problemafklaring, holdningskrav og accept mellem de indsatte og ansatte som tegn på, at den indsatte indstiller sig på at ville spille rollen i anstalten primært, altså som udtryk for, at han er indstillet på at lade sig påvirke. Dette forudsætter i al fald en sådan ikke ubetydelig modenhed, at den ikke umiddelbart kan forventes hos alle grupper af indsatte.

Og så må det være klart administrativt og praktisk nødvendigt, at normaliseringen balanceres også med andre justitsmyndigheders forventninger og indsigt. Dette gælder både i relation til dommere, i relation til anklage- og politimyndighed. Heri ligger en forudsætning om en tværgående informativ virksomhed, som vist ikke eksisterer, i al fald i tilstrækkelig grad. Det gælder imidlertid også og særligt i relation til den lokale befolkning, både ud fra et risikosynspunkt og et medborgersynspunkt. Det er blandt andet dette jeg har hentydet til ved at tale om, at de åbne anstalters eksistens må være hele samfundets samvittighed.

Dernæst må man ikke glemme, at den praktiske behandling også har at gøre med de indsattes pårørende, for hvem den socialt-menneskelige situation ofte vil være særdeles belastende. For disse og iøvrigt for de individuelle ofre kan normaliseringen betragtet som en lempelse i frihedsberøvelsen komme til at figurere

som pladderhumanistisk til skade ikke alene for de pågældendes oplevelse af deres egen tilværelse, men også for behandlingen af de indsatte. Jeg skal senere sige noget mere om det.

Grupperingerne „KRIM“, „KRUM“ og „Straffefangen“ repræsenterer synsmåder, der, hvad enten man nu vil opfatte dem som naivistiske, rebelske eller idealistiske, så dog givet er tidstypiske udtryk for rørelser i kulturdynamikken, og som nok kan udtrykke helt andre perspektiver end den almene — gennemsnitlige — miljøretsbevidsthed, men som integreret i kulturdynamikken rummer mulighed for at inspirere til ny normbevidsthed, nye normsæt. Måske er der her tale om en ganske vist spæd kim, og kun en antydningssvis forudsætning for, at frihedsberøvelsens basering i andet end den påmindelse, der i dag er straffens ide, kan være fremtidens mulighed. I hvert fald må man se disse udtryk som tegn på, at lempelser og måske endda ophævelse af frihedsberøvelsen kunne finde grobund hos en ganske vist lille del af befolkningen.

Fortsat er der klare basis for at fastholde frihedsberøvelsen som påmindelse — at med andre ord begrunde straffen etisk og altså at sætte en grænse for normaliseringen. I den forbindelse må man dog ikke være blind for, at institutionspraksis en gang imellem må skære igennem og vise nye veje hen imod en fornyelse af retsbevidsthedens indhold. Det er vel netop det, der er sket i den udvikling, der faktisk har fundet sted, men det er nødvendigt at afstemme balancen og være vågen overfor, hvilke elementer der overhovedet indgår i processen.

En kultur finder mange udtryk. Nogle af dem er af kardinal betydning. Et samfunds sanktion overfor lovovertrederne synes at være af denne karat. Det må da også forekomme betydningsfuldt, at relationen mellem den almindelige retsbevidsthed og idegrundlaget for frihedsberøvelsen og normaliseringen af denne ikke blot bliver et teoretisk og uengageret forhold, men udtryk for en levende gensidighed.

Ad C. Totaliteten hviler traditionelt på et institutionshierarki med de indsatte i bunden og personalet trinvist og lagvist opefter i en kvantitativ udtynding med anstaltslederfiguren som præsumptivt den kvalitativt bedste, kort sagt billedet på den totalitære opbygning.

Sikkerhedskravene alene fordrer denne totale-autoritære opbygning som grundstruktur. En normalisering må nedbryde det totalitære hen imod det demokratiserede eller gruppecentrerede, både for så vidt angår ansatte og indsatte.

Normaliseringen forudsætter således en dynamisk anvendelse af de mennesker, der indgår i systemet — en accept af deres medvirken på nye områder.

Det gruppecentrerede system har lagdelinger på anden led end det totalitære, nemlig ved fluktuation mellem grupperne, altså baseret i den aktive medvirken i systemets funktion, der iøvrigt er kendetegnet ved såvel de ansattes som de indsattes voksende personlige ansvar — på visse områder hen imod en egentlig medbestemmelsesret.

For fængselschefen betyder dette, at han må kunne rollen som bonus pater familias integreret i rollen som primus inter pares med de krævende forudsætninger om personlig evne og viden, der følger heraf. Ud over de egenskaber, enhver institutionsleder vel må have i retning af tolerance og høj sensibilitetstærskel, åbenhed, sikkerhed og evne til at lytte, evne til at indleve sig både i situationsdynamikken og den enkelte ansattes og indsattes tanke og følelse, må han være handlekraftig og beslutsom. Han må besidde en umiddelbar autoritet og samtidig evne til at samle medarbejdere i gensidig forståelse og lyst til at samvirke. Det har særlig betydning, hvis det skal lykkes at realisere en levende helhed af personalets store grupper og af specialisterne, der jo skal arbejde og leve sammen. Han må forstå specialisternes „sprog“, men han må herudover have betydelig indsigt i et hvert specialområde og således ikke blot tale sproget, men også kunne diskutere og vælge til afgørende beslutninger både overfor den enkelte specialist og i konfliktsituationer mellem denne og andre medarbejdere.

Det bliver hans kunst at indpasse den demokratiske holdning og aktivitet i det nødvendigt fastholdte autoritært opbyggede system, idet man jo ikke må glemme, at han må kunne lede både ansatte og indsatte i akutte situationer og derfor også må mestre autoritetens yderste holdning, når dette er påkrævet. Han må forene disse og andre ikke omtalte egenskaber i en personlig fremtræden, der både af ansatte og indsatte opleves som en resultat af kræfternes spil mellem de krydsende roller som bonus pater familias og primus inter pares, men han må selv føle og kunne bære, at der for ham altid er tale om en ustadig balance.

Så vidt jeg kan se, er der ved disse ideale fordringer markeret en grænse for normaliseringen, men der er samtidigt peget på, at den er en mulighed.

Der er tale om en proces mere end om et system. En proces som altid er i gang, og som praktisk talt aldrig når sit teoretisk forventede mål, og som i perioder heller ikke skal nå det.

Denne dynamik indebærer angreb på den enkelte funktionærs tryghedsfølelse. Han stilles overfor nye krav om personligt ansvar og myndighed, nye synsvinkler. Han stilles overfor krav om ny personlig vurdering og forventning om en forhøjet påvirkningstærskel.

Funktionærerne i de forskellige lag må i processens forløb ind-

stille sig på ændringer i deres rolle som foresatte særlig i relation til de indsatte. De må i bredere forstand møde disse på samme plan som medmennesker. Normaliseringen forudsætter altså nok en holdningsændring, i al fald når man betænker, at enhver ansat i fængselsvæsenet er en del af det normale samfund, og ændringen må gå i retningen af ikke i den indsatte først at se et indsat-eksemplar med alt, hvad dette indebærer af forventninger. Den kræver yderligere en forståelse af, at den indsatte på grund af tidligere erfaringer ikke altid umiddelbart ønsker at blive betragtet som andet end netop et eksemplar af racen. Det giver ham nemlig en bedre position, såfremt han ikke vil acceptere sin egen virkelighed, men derimod antage en negativ holdning eller i det højeste tilpasse sig sekundært og muligvis i stedet spille den primære rolle i de indsattes lille-samfund. At situationen kompliceres yderligere af, at de indsatte møder med erfaringsbestemte og gruppe-psykologisk indlærte forventninger om, hvad en fængselsmand er, nævner jeg kun for at fremhæve dobbeltforventningernes særlige betydning i det institutionelle spil.

Fængselsmanden må se sin opgave i at etablere kontakt og være tolerant samtidig med, at han skal være iagttagende, orienterende og overordnet i dette system. Han skal kort sagt være aktiv pædagog, men samtidig elementær fængselsmand. Det er et spørgsmål, om det overhovedet er muligt for nogen at opfylde disse forventninger, men om han kan bevare balancen er afhængig af, i hvilken grad det kan lykkes at gøre de indsatte og de ansatte fortrolig med opgavens indhold og gensidighed. Det er i alt fald en vanskelig og tidsrøvende læreproces — måske umulig.

Det gælder for de indsatte, at de ved et normaliseret system stilles overfor en tilværelse uden den regulerende kontrol, som de tidligere har levet under og vænnet sig til. Man må ikke her glemme, at den indsatte er en del af samfundet. Han har sin umiddelbare forventning om at få lov til at sone sin straf „som fortjent“. I virkeligheden lever han med en intolerant forventning om straffens strengthed, og han vil være tilbøjelig til at afvise manipulering med hans psyke og vende ryggen til forsøg på at inspirere ham til kontakt om personlige forhold i det hele taget. Han ønsker at vælge sin vej selv og ofte hen imod den gruppe, i hvilken han føler sig tryk og accepteret. Man kan finde det ikke urimeligt, at der stilles krav til ham om elementær lydighed og om at holde orden på tingene. Han erkender nemlig, at han er placeret i overensstemmelse med den kendsgerning, at han er straffet for noget dadelværdigt, og altså placeret nederst i samfundsstrukturen både i og udenfor institutionen. Han finder endog en vis styrke i denne erkendelse og holdning, deraf hans træghed.

Denne kendsgerning kan betyde, at normaliseringsprocessen med sin dybtgående virkning i hele anstaltsstrukturen udløser mekanismer hos indsatte, der fører til kun sekundære tilpasninger i det normaliserede anstaltssamfund. Man skal i al fald ikke gøre sig for store forventninger med hensyn til at få flertallet af indsatte til at blive fortrolig med den positive holdning, der bærer normaliseringsprocessen, navnlig ikke således at de aktivt og villet bruger institutionsopholdet med sigte netop på at klare den sædvanlige sociale tilværelse. I lang tid endnu vil de indsatte opleve normaliseringsprocessen som noget, der går imod, hvad de som en del af den eksisterende kultur er indpodet — nemlig bevidstheden om, at totalitet og straf hænger sammen. Navnlig de helt unge vil nok have vanskeligt ved at se lempelserne som andet end et udgangspunkt for oplevet mindre risiko, jfr. at deres opfattelse af lovbrudet, dommen og straffen som en tredeling af et betalingssystem må føre til den opfattelse, at enhver normalisering betyder en mindre regning. Det bliver lettere at have med at gøre og lettere at klare. En del af den virkning, der er knyttet til normaliseringen afhænger således af, om det historiske perspektiv kan fastholdes og opleves af de indsatte, indtil den større tolerance er internaliseret også hos dem.

Der er med andre ord for begge grupper tale om et angreb på det tillærte og indoktrinerede og dermed på den tryghedsfølelse, der er givet med det fastere institutionelle system, men som kun kan bevares i en ustadig balance i det mere normaliserede.

Men yderligere peger det måske på noget i retning af et bedrag i normaliseringsbetragtningerne. Uden den historiske bevidsthed, det vil sige uden den erindringsbestemte erkendelse, vil de indsatte kunne opleve normaliseringsforsøgene som udtryk for samfundets dårlige samvittighed eller/og som udtryk for uvirksomt forsøg på at stille den frihedsberøvede i en situation, hvor han samtidig med, at han skal opleve frihedsberøvelsen som en påmindelse, stilles overfor normaliseringstendensens direkte tilbud til ham. Det er mildt sagt en kompliceret balancesituation — og den er ikke mindre kompliceret for den fængselsmand, der skal figurere i spillet.

Den absolutte forudsætning for egentlig effekt af denne situation er vel, at den indsatte ligesom i normalsituationen skulle kunne handle frit, i alle tilfælde uden direkte kontrol, med andre ord at han skulle kunne gå sin vej. Det må han ikke uden særlig tilladelse, end ikke fra den åbne anstalt. Det kan ikke nægtes, at der synes at være en indre uoverstigelig modsætning mellem frihedsberøvelsen og normaliseringen, — de er vel reelt inkommensurable størrelser. Ved at placere den indsatte udenfor anstalten f. eks. ved udgang hos familien, på arbejdsplads eller lignende, kan man nå det tilnærmede, men i virkeligheden har

man så sprængt frihedsberøvelsen således, at der ikke er tale om en normalisering af den, men om en erstatning af den med noget i retning af en normalsituation.

Vanskelighederne både i relation til de indsatte og de ansatte må erindre om den nødvendige forsigtighed og behov for tid til at gennemføre enhver normalisering. Det kan lade sig gøre ved gruppemetodik og ved i åbenhed at indlære såvel ansatte som indsatte i normaliseringsprocessen, således at nedbrydning af totaliteten i al fald i perioder kan blive forpligtende og inspirerende så vidt, at rammen ikke sprænges f. eks. ved rømning, indsmugling eller andre angreb på helheden. Det drejer sig om at fastholde den atmosfære, der både hos den ansatte og den indsatte kalder på nye ressourcer, og som bygger på både den nye viden og nye træning i begge grupper. Det er nødvendigt at have tid til at leve som og til at være indsat. Det er også et spørgsmål om rytme. I perioder er man nødt til at ændre takten, at ændre rytmen i udviklingen, måske endda at vende tilbage til fortidig praktik, indtil den holdning og oplevelsestilvæning, der er forudsætning hos begge grupper for, at normaliseringen kan blive accepteret og indlevet efter dens reelle mening, atter er en selvfølgelig realitet. Først når det er tilfældet, er det afgørende historiske perspektiv levende — først da bliver det hele meningsfyldt.

Strukturanalysen må også omfatte en vurdering af personalestabens sammensætning. Det ligger helt klart, at der vil udvikle sig helt nye opgaver for funktionærerne på alle trin, det fordrer altså andre udvælgelseskriterier og uddannelsesperspektiver end de hidtidige men sandsynligvis også en mere fleksibel fordeling mellem personalegrupperne. Denne fordring må sammenholdes med den betragtning, at normalisering ikke uden videre kan udplantes i en institution, der ikke er opbygget personalemæssigt og administrativt i et samordnet virke, det vil sige i demokratisk gruppecentreret system med personligt ansvar og gensidig respekt som aktivitetens indlevede grundlag.

Normaliseringsprocessen fordrer således en strukturanalyse med den demokratiske metodik som vejledende grundsynspunkt.

Til slut finder jeg det rigtigt at sammenholde de tre begreber, som formentlig bør og må ses i sammenhæng for enhver samfundsborger, også kriminologen, sociologen og pønologen.

- a. Humanisering og normalisering på den ene side og
- b. Effektivisering på den anden.

De vedrører alle institutionernes indhold og formål.

a. Når en institutions praksis kan karakteriseres som humaniseret, er den allerede derved at foretrække for anden institutionspraksis. Der er i al fald en naturlig, umiddelbar betragtning.

Man skal imidlertid have for øje, at en del af de materielle fremskridt, en del af de udviklinger, der umiddelbart opleves som humaniserede, og som måske også er det på kort sigt, på længere sigt kan vise sig inhumane, nemlig hvis de underminerer institutionsopholdets effektivitet — dermed forringes nemlig resocialiseringens mulighed.

Normaliseringen må ses som en lempelse, men de indsatte vil både i den lukkede og måske navnlig i den åbne anstalt ofte kunne opleve den som en skærpelse, nemlig i den psykologiske konsekvens, der markeres af en skærpet konflikt mellem sanktionens begrebsmæssige formål og indhold og dens sociale konsekvens afvejet med den dømtes oplevelse af sig selv og måske sine nærmeste i hele forløbet — dette er hverken human eller effektivt.

b. Kriminalanstalterne har en praktisk opgave: sikkerhed og resocialisering —. De skal altså have en vis effektivitet.

Ganske vist er det en kendsgerning, at recidivtallet, det vil altså sige effektiviteten, er uafhængig af, om man forsøger at behandle eller ej, ganske vist føler jeg, at de begrænsninger, jeg har peget på i relation til normaliseringens mulighed, er nødvendige og aktuelle, hvis man skal fastholde noget meningsfyldt, men man må nok se normaliseringstendensen som udtryk både for et gentaget forsøg på at tilsløre det repressive element i frihedsberøvelsen med en påligning af de indsatte til deltagelse i en socialiseringsskole (det sociale forsvar), og som en understregning af, at de indsatte trods frihedsberøvelsen er retsbeskyttede — at de har en specifik og ved normaliseringen fremhævet retlig status. Jeg vil stadig tro, at det skulle være muligt at kombinere synspunkterne og måske derved begrænse tilbudssituationen i erkendelse af, at det er nødvendigt for at opretholde effektiviteten i sanktionssystemet at have en klar elementær holdning til kriminaliserede handlinger.

Uanset hvilke synspunkter man vil gøre til sine, tror jeg, alle må være klar over, at den afgørende balanceakt må udføres i dette plan:

$$H(N) \leq E.$$

Dette peger klart på, at vore betragtninger ikke må være kortsigtede.

Jeg peger på to mulige virkninger i det langsigtede perspektiv:

Normaliseringsprocessen ser ud til at indebære dels en centraliseringstendens, der vil strukturere anstaltssystemet konformt, således at f. eks. den enkelte anstaltsleders mulighed for at „farve“ institutionstilværelsen begrænses og dels en understregning af tilbudssituationen, der risikerer at skabe afstand

mellem ansatte og indsatte, ja måske også i relation til andre myndigheder således, at anstaltspersonalet kan komme til at figurere som de indsattes modstandere, udover hvad realiseringen af frihedsberøvelsen betinger. Måske kan personalet også opleve tendensen som et konformeringsforsøg med en begrænsning af dets individuelle udfoldelse overfor de indsatte som konsekvens, jfr. at normaliseringstendensen tenderer mod en understregning af rettighedspositioner. Dermed indebærer normaliseringsprocessen reelt en tendens til at flytte frihedsbegrænsningen fra de indsatte til de ansatte for at sige det provokerende.

På den anden side må man pege på, at humaniseringen og normaliseringsprocessen på langt sigt nok vil nedbryde de indsattes intolerance, idet den jo blandt andet beror på mødet med anden intolerance, nemlig udenfor den snævre gruppe, hvori den indsatte er accepteret. Normaliseringsprocessen betyder så at sige en systematisk tilkendegivet accept af den indsatte som menneske først og dernæst som indsat.

Sammenholdt med den kendsgerning, at institutionstilværelsen ikke er noget stationært, tværtimod noget særdeles dynamisk, tror jeg, at det ville være befrugtende for betragtninger og diskussion om institutionsforholdet at koncentrere interessen om relationen mellem effektivitet og institutionstrivsel i erkendelse af, at trivsel er en funktion af forventninger og miljøets mulighed for at tilfredsstille disse forventninger, jfr. definitionen af trivsel som det aktuelle dynamiske tilfredshedsberedskab.

Det afgørende er igen her, om man indser, at også normaliseringen, hvordan den end finder udtryk, må integreres i noget dynamisk funktionelt, altså i en balanceakt.

Fængselsfolk har det privilegium og den forpligtelse at vide, at man kun kan opnå en ustadig balance.

Den definition af normaliseringsprocessen, jeg har arbejdet med, er statistisk, for så vidt som den henviser til det gennemsnitlige i kulturkredsen, som om det er noget sikkert aflæseligt og noget en gang uforanderligt givet.

Imidlertid er netop den i dette øjeblik eksisterende samfundsorden med alt, hvad den indebærer også af kultur i videste forstand, netop ikke noget statisk, men et øjeblikkets billede af en proces, altså noget dynamisk.

Dette peger igen på, at spørgsmålet om, hvorvidt man skal normalisere, og i hvilken retning, må have både et øjeblikkeligt og et langsigtet perspektiv.

Det gælder i vor tid, at det politiske demokratis fornyelse nok ligger i debatten om, hvorledes man kan bruge menneskets enorme og eksplosivt stigende viden og vore enorme ressourcer fremtidsbestemt, ja om vi overhovedet ønsker at bruge dem. Den

debat må også trænge sig på i den sociale sektor, hvor fængselsvæsenet hører til.

Når vi derfor sammenstiller humanisering/normalisering med effektivisering, må vi i vore dispositioner indeholde en vurdering ikke blot af, hvad man i det nutidige, korte perspektiv mener er rigtigt, men også en vurdering af, i hvilken retning samfundet vil bevæge sig. Det forudsætter en udforskning af, hvilket klientel man skal arbejde med og med henblik på hvilken samfundsstruktur vi skal resocialisere.

Vore institutioner og deres praksis må med andre ord være så fleksible, at de kan indstille sig på nye observationer, nye forudsætninger, ny samfundsstruktur. Med den eksplosive udvikling, ikke blot teknologisk, men også i samfundsstrukturen, kan dette nok på en gang mane til forsigtighed og fremsyn.

På den anden side indeholder netop fremtidsforskning perspektiver, der giver grundlag for helt andre vurderinger end dem, man hidtil har kunnet anlægge. Det er i al fald temmelig givet, at fremtidens samfund vil få flere afvigere, ikke blot kriminelle afvigere, men større grupper af mennesker, som — måske kun i perioder — ikke slår til, og som ikke passer ind i den nye samfundsstruktur. Jeg vil umiddelbart tro, at det vil gøre det lettere at opfatte grupper af kriminelle afvigere som blot sociale afvigere, overfor hvem straffbetragtningerne fortøner sig. Det vil dels kunne betyde, at behandlingen i frihed kan udvides, dels at institutionsbehandlingen får et andet indhold og tendens. Det for mig helt afgørende spørgsmål bliver, hvorledes vi balancerer denne udvikling mod en holdning, der som både den generalpræventive og specialpræventive synsvinkel tager sit udgangspunkt i at bevare en menneskeopfattelse, der har et etisk perspektiv, der ikke mister af syne, at uanset i hvor høj grad netop ansvarsbetragtningerne kan misbruges — iøvrigt både videnskabeligt og menneskeligt farisæisk — er det det eneste bæredygtige grundlag for en menneskeopfattelse, der har sit elementære udtryk i menneskeværdighed — et menneskeværdigt liv — med alt, hvad det indeholder af netop livets modstillinger, sorg/glæde, angst/tryghed, ansvarlig/ansvarsløs o. s. v.

I tilslutning hertil føler jeg trang til at understrege, at selv om jeg stadig må fastholde balancesynspunktet, fordi institutionsliv er noget dynamisk, i høj grad vil fremhæve, at institutionsliv også har en fast rytme, der jo ganske vist indeholder en del umyndiggørelsesfaktorer, men som i sig selv har en helt selvstændig værdi, der jo iøvrigt oftest opleves netop af de indsatte i forskellige faser af institutionsopholdets forløb, hvad enten det nu er rekreationsfasen i begyndelsen, rehabiliteringsfasen i midten eller det er den nervøse tilstand hen imod re-

socialiseringen, og som jo finder sit ganske generelle udtryk i, at mange mennesker, der har subjektive belastninger, søger tilflugt i en refugietilværelse. Det er netop den faste rytme, der kort og godt betyder tryghed, også fordi den letter for dagligdagens ansvar og bryderi med at bære den. Det kan derfor være rigtigt at begrænse normaliseringen, endda på visse områder at understrege det institutionelle. Dagsordenens rytme, hele institutionens faste system har f. eks. ikke blot værdi i forhold til den individualiserede påvirkning som normsystem, men også fordi den evner at bringe ro i den indsattes tilværelse og give ham mulighed for at dykke ned i sine egne motivationer eller helt modsat måske for en tid at få fred for sine egne spekulationer og bare hænge på i den faste rytme.

Lad mig så sluttelig minde om, at megen nutidig digtning, dramatik og anden kunst stiller os overfor en uglad erkendelse — i al fald en tale om den sprængte, meningsløse og absurde tilværelse. Man kunne vil også tilføje den holdningsfattiges tilværelse.

Vi ved, at holdninger, både religiøse, politiske og etiske har været og stadig vil blive misbrugt til uforsonlige idealistiske holdninger, undertiden udmøntet i ismesystemer. Derfor frygter vi dem. Jeg tror imidlertid, at vi må se vor stadige menneskelige opgave i at kæmpe for balancen mellem den irrationelle og den rationelle holdning til tilværelsen. Det er måske endda sådan, at vi uden denne kamp ville være på vej til at miste opfattelsen af mennesket som noget specifikt.

Den ulykkelige familiefar, der har kikset i tilværelsen, er komplet ligeglad med, hvor han placeres i statistikken eller efter sociologisk vurdering, hvilket statuslag han tilhører, for ham er den knuste tilværelse realiteten. På samme måde er den overfladiske, selvtilstrækkelige bedrager eller den aggressive tyv også ligeglad med, hvor han placeres videnskabeligt, for ham gælder det måske om at klare sig igennem billigst muligt.

Man kan anlægge økonomiske, sociologiske og andre videnskabelige betragtninger. Man kan måle, man kan udfinde resultater, man kan beskrive — det er kun sjældent, at dette kan bruges, når man sidder eller står direkte face to face med den indsatte. Det er nok rigtigt, at vi ikke kan blive dygtige nok — ikke vide nok — men vi kan blive for sterilt bevidste. Institutionelt betyder det, at de indsatte i personalets enkeltindivider gerne skulle møde holdninger og eksempler på, at livet kan klares med realistisk erkendelse af egne fejl — vel og mærke når fejlmarginen holdes i skak.

Det fremhæves i instruks for fængselstjenesten, at det er væsentligt for fængselsmanden, at han kan vise det gode eksempel — dette har imidlertid kun effekt, hvor det gode eksempel ikke

blot gives af „eksemplarer“, men af levende og dermed fejlfyldte mennesker.

Libaneseeren Kahlil Gibran, der så vidt jeg ved er unge hippiers, blomsterbørns og mange andre unge menneskers profet i dagens Amerika, siger om forbrydelse, at det er når Jeres sjæle strejfer om med vinden, at I alene og ubeskyttede begår en uret mod andre og derved mod Jer selv, og for denne urets skyld må I banke på og vente en stund upåagtet ved de saliges port. Og senere fastslår han den gammelkendte sandhed, at den myrdede ikke er uden skyld i, at han blev myrdet, og den bestjålne ikke uden skyld i, at han blev bestjålet, den retfærdige ikke uskyldig i den ondes gerninger, og den som har hvide hænder, ikke er uplettet af misdæderens handlinger, ja ofte er den skyldige den forurettedes offer. Og endelig spørger han, er anger ikke retfærdigheden, formidlet gennem den selvsamme lov, som I gerne vil tjene, og dog formår I ikke at pålægge den uskyldige anger eller befri den skyldige for angerens byrde? Men han spørger ikke, hvordan man pålægger den skyldige anger, og han siger heller ikke noget om, hvorvidt det er løsningen. Det er imidlertid spørgsmål, praktikerer undertiden må stille sig selv, desværre også oftest uden at kunne svare, og i al fald altid, hvis han er ærlig overfor sig selv, uden anden kompetence end den, der ligger i et andet menneskes henvendelse.

Det er atter her værd at erindre sig, at kunstneren om sin tabte balance i tilværelsen ofte taler et angstens sprog, hvor han efterlyser ny holdning, ny tillid, ny tro. Det samme angstens sprog finder man ved at lytte rigtigt til lovovertrædernes melodi, så sandt som lovovertrædelser ofte er selvusikkerhedens, rodløshedens, ensomhedens, mindreværdighedens, rådvildhedens og den holdningsfattiges sprog.

J. Heilbo.